ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎԵԱՆԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻ ՄԱՍՆԻԿ

ՔՐԻՍՏԻՆԷ ԿՈՍՏԻԿԵԱՆ
kkostikyan@yahoo.com

Հայ նոր գրականութեան ու մանկավարժութեան հիմնադիր Խաչատուր Աւետիքի Աբովեանի (1809-1848) կեանքն ու գործունէութիւնը եղել են բազմաթիւ ուսումնասիրողների ուշադրութեան կենտրոնում։ Սակայն որքան էլ զարմանալի է, Չարենցի անուան գրականութեան թանգարանի Աբովեանի արխիւային նիւթերի մէջ պահուող մի պարսկերէն փաստաթուղթ[1] դուրս է մնացել նրա կեանքը հետազօտողների երկերից։

Քանի որ հայրենասէր գրողի կեանքին վերաբերող իւրաքանչիւր մանրիկ մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում եւ կարեւոր է նրա կենսագրութեան մութ էջերը լուսաբանողների համար, ուստի հարկ համարեցինք թարգմանաբար ներկայացնել յիշեալ փաստաթուղթը։ Այն կալուածագիր է, որով Խաչատուր Աբովեանը անշարժ գոյք է գնել Երեւանում։

Կալուածագրում Աբովեանը յիշատակւում է «տիտուլյարնի սովետնիկ» (տիտղոսաւոր խորհրդական) տիտղոսով։ Այս աստիճանը հայ մեծանուն գրողին ցարական կառավարութիւնը շնորհել էր դեռ 1842ին Թիֆլիսի Գաւառական Դպրոցում աշխատելու տարիներին։ Դպրոցական մասի կառավարչի հրամանով նոյն ուսուցչի եւ տեսչի պաշտօնակատարի պաշտօններով նա 1843 Յունիսի 19ին փոխադրւում է Երեւանի Գաւառական Դպրոց[2]։ 1843-48՝ Աբովեանը աշխատել է Երեւանի Գաւառական Դպրոցում իբրեւ տեսուչ։ 1846ին Աբովեանը ստանում է նաեւ աւելի բարձր «կոլեժսկիյ ասեսորի» աստիճանը[3], մինչ կալուածագիրը գրուել է 1845ին, երբ նա դեռեւս չէր ստացել այդ աստիճանը։

Յայտնի է, որ նրա փոխյարաբերութիւնները տեղի ռուսական պաշտօնեաների հետ, մեղմ ասած, հարթ չէին ընթանում։ Զրպարտութեան հետեւանքով նա անգամ ենթարկւում է եռօրեայ կալանքի[4]։ Կարծում ենք, որ ռուսական իշխանութիւնների հետ սուր յարաբերութիւնների հետեւանքով է, որ կալուածագրով գնուած անշարժ գոյքն, այնուամենայնիւ, ինչ-ինչ պատճառներով չէր տրուել Աբովեանին։ Թերեւս այս մասին է խօսում Աբովեանը 1847ին Երեւանի գաւառային դատաւոր Կ. Ի. Օրլովսկուն ուղղուած իր նամակում. «Խնդրում եմ Ձեզ հրամայել ում հարկն է, իմ սեփականութեան մէջ մտցնելու գնածս հողերը. ընդսմին աւելորդ չեմ համարում աւելացնել, որ Նիկիֆոր Վասիլեւիչը[5] դեռեւս 1845 թ. իր № 6863 գրութեամբ խոստացել էր ինձ դպրոցի մօտ հողամաս յատկացնել՝ տուն կառուցելու համար»[6]։

Փաստաթղթի պատճենը

البایعان الطایعان
کنف الحاج حاجی رضا و مشهدی محمد مشهور بمنشی ولدان مرحوم ومبرور مشهدی رحیم
شهر قدیمی المشتری عالیشان رفیع مکان دیدولارنی سویدنیک خواجهدور آباویان ساکن
شهر قدیم المبیع همگی و تمامی پنج باب طویله که مشتملند بر سه در و همه این طویله
هامتصل بهمدیگر ند و همگی و تمامی یکباب کاهدان و دوباب خرپشتهٔ انبار
که در میان اینها یکباب وردن واقعست و داخل مبیع است و یکباب خانهٔ
کوچک مهمان نشین و زمین حصار مشتمل بر دو دیوار و همگی و تمامی
یکقطعه زمین باغچه و زمین با بساتین و یکباب ایوان نشیمنی با چاه آب و
همگی این مزبورات واقعند در شهر قدیمی محدود است با وشقول پادشاهی
و بخانه و باغچه استاد اوانس شیله ساز ولد بابا و خانه اسمعیل یونجه چی
بخرابیهای احمداوغلی مع جمیع لواسعه الشرعیه و العرفیه
الثمن مبلغ دویست و شصت تومان که عبارتست از هفتصد و بیست و دو عدد منات
تازه هریکی بقررا سه هزار دینار و دوانزده شاهی و از یکعدد عباسی تفلیسی
و دو عدد پول سیاه روسی نصفه تاکیدا" و توضیحا" الاصل صد و سی تومان
عقد مبایعه صحیحه شرعیه لازمه جاریه مشتمله بر جمیع شرایط و ارکان
و خالی از کل نواقص و بطلان علی ما هو المقرر فیمابین منطرفین منعقد
و صیغه صحیحه آن بتوکیدهما جاری و ملفوظ گردید بلکه اولا" صیغة
صحیحه مصالحهٔ شرعیه جاری گردید بعد از جریان هر دو صیغه بتوکیل
منطرفین اسقاط غبن طرفین هم بعمل آمد و بایعان بعد از اقرار باخذ تمامی
وجه المصالحه و المبایعه تخلیه که از مبیع نموده بتصرف مالکانه مشتری
داده ضامن درک شرعی شدند که عند خروج المبیع مستحق فعلهما نقد
الثمن ادا بخلاص الثمن فبناء علی المبایعه و المصالحه و اسقاط غبن منطرفین
اختیار در مبیع با مشتری است که کیف شاء تصرف نماید که تصرف الملاک فی
املاکهم و ذوایدیهم فی حقوقهم و قد کان ذلک فی ۱۶ شهر ربیع الاخر سنه ۱۲۶۱.

۱ [مهر]: عبد الراجی علی رضا
۲ [مهر]: عبده محمد
شهود:
۳ عالیجناب میرزا تقی ولد مشهدی محمد،
۴ خیر الحاج حاجی محمد باقر ولد حاجی... [مهر]:
۵ کنف الحاج حاجی علی اکبر ولد حاجی نادر [مهر]:
۶ عالیحضرت مشهدی حمید بقال عراقی [مهر]:
۷ ستوده اطوار استاد محمد علی [مهر]:
۸ مشهدی بابا بنکدار الوخانلو [مهر]:
۹ اقا زینل بازارباشی [مهر]: عبده زینل
۱۰ مشهدی رمضان علاف [مهر]: ...عبده رمضان
۱۱ مشهدی جعفر کلاهدوز [مهر]:
۱۲ حاجی بابا کلاهدوز [مهر]: عبده حاجی بابا
۱۳ عالیحضرت مشهدی ملک محمد دموربلاغی [مهر]: المتوکل علی الله عبده محمد.
۱۴ کنف الحاج حاجی نصیر شهرقدیمی، [مهر]: ... نصیر

۱۵ اقا اسمعیل خراطلو، [مهر]: عبده اسمعیل.

۱۶ عالیحضرت مشهدی محمد رضا شهر قدیمی [مهر]: عبده الراجی محمد رضا.

۱۷ مشهدی باقر علافه پیشه [مهر]:... محمد باقر

۱۸ مشهدی مصطفی علاف [مهر]: عبده مصطفی

۱۹ مشهدی زینل ولد حاجی ابراهیم [مهر]:

۲۰ خیرالحاج حاجی محمد حسین ولد حاجی نصیر [مهر]: عبده محمد حسین

۲۱ مشهدی لطفعلی علاف [مهر]:

۲۲ مشهدی محمد حسن بقال ولد حاجی ایوب [مهر]:

۲۳ قد جرت صدق المصالحه و المبایعه تاکیداً بتوکیل منطرفین مع الامهار
بالثمن و اسقاط غبنهما لدی [مهر]: عبده الراجی مصطفی

ԲՆԱԳՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Խոնարհ վաճառողներն են Շահր-է Ղադիմցի[7] հանգուցեալ բարեպաշտ Մեշհէդի Ռահիմի որդիներ Հաջի Ռեզան ու Մեշհէդի Մուհամմադը …

Գնորդն է Շահր-է Ղադիմի բնակիչ բարձրաստիճան դիդուլիարնի սովետնիկ Խաչատուր Աբովեանը:

Վաճառքի առարկան [բաղկացած է հետեւեալից]՝ երեք դուռ ունեցող եւ իրար միացուած 5 գոմերը ամբողջութեամբ, մէկ խոտի մարագ, ծածկով երկու ամբար, որոնց մէջ կայ մի լուացազլան, որը եւս ներառուած է վաճառքի մէջ, մի փոքր տուն հիւրերի համար ու երկու պատերով առանձնացուած հող՝ բաղկացած մէկ ամբողջական կտոր այգուց, բանջարանոցներից, բացօթեայ սենեակից ու ջրհորից: Այս ամէնը գտնւում են Շահր-է Ղադիմում, սահմանակից են կայսերական դպրոցին, Բաքայի որդի օսքադ (վարպետ) Աւանէս շիլեսազի[8] տանը եւ այգուն, եռնջաչի Իսմայիլի տանը եւ Ահմադ Օղլու աւերակներին իրեն պատկանող օրինական յարակից տարածքով:

Գինն է 260 թուման, որը համապատասխանում է նոր [փողով] 722 մանէթի, եւ որից իւրաքանչիւրը [համարժէք է] 3000 դինար 12 շահիի, 1 Թիֆլիսի աբասիի եւ ռուսական 2 սեւ փոծի [արժէքով], եւ որի հաստատուած կէսը 130 թուման է;

Շար'ով[9] օրինական ու ճիշտ, որեւէ թերութիւնից ու կեղծիքից զերծ այս գործարքը կնքուեց կողմերի միջեւ փոխհամաձայնութեամբ եւ հաստատուեց ճշմարիտ սիղէով[10]: Բայց նախքան այդ, համաձայնութեան սիղէն էր գործադրուել: Այդ երկու սիղէների գործադրումից յետոյ կողմերը երաշխաւորութեամբ հրաժարուեցին խաբէութիւնից: Վաճառողները համաձայնագրի ամբողջ գումարը ստանալուց յետոյ պէտք է դատարկեն վաճառուող գոյքը եւ այն յանձնեն նրա գնորդի տնօրինմանը: Վաճառքի առարկայից դուրս գալու շար'ով ընդունելի երաշխիքը կանխիկ գումարով գնի վճարումն է, որից յետոյ կողմերի փոխհամաձայնութեամբ կնքուած արդար գործարքին համապատասխան վաճառքի առարկան պատկանում է գնորդին, որպէսզի նա ըստ իր ցանկութեան այն տնօրինի, որովհետեւ սեփականատիրոջ իրաւունքները մուլքերի[11] հանդէպ օրինական են: Տեղի ունեցաւ այս 1261 ռաբի երկրորդ ամսի 16ին[12]:

1. [կնիք]. Աստծուն ապաւինող ծառայ Ալի Ռեզայ;

2.[կնիք]. Աստծոյ ծառայ Մուհամմադ;
Վկաներ՝

3. Մեշհէդի Մուհամմադի որդի բարձրաստիճան Միրզայ Թաղի;
4. Հաջի …ի որդի Մուհամմադ Բաղէր [կնիք];
5. Հաջի Նաղէրի որդի Հաջի Ալի Աքբար [կնիք];
6. Իրաքի նպարավաճառ Նորին Գերազանցութիւն Մեշհէդի Համիդ, [կնիք];
7. Պատվարժան վարպետ Մուհամմադ Ալի, [կնիք];
8. Ուլուխանլուի խոշոր առեւտրական Մեշհէդի Բաքա [կնիք];
9. Շուկայի պետ Աղա Զէյնալ [կնիք]. Աստծոյ ծառայ Զէյնալ;
10. Բրնձավաճառ Մեշհէդի Ռամազան [կնիք];
11. Գլխարկ կարող Մեշհէդի Ջա'ֆար [կնիք];
12. Գլխարկ կարող Հաջի Բաքա [կնիք]. Աստծոյ ծառայ Հաջի Բաքա;
13. Նորին Գերազանցութիւն Մելիք Մուհամմադ Դեմիրբուլաղի [կնիք].
Ապաւինում եմ Ալլահին, Աստծոյ ծառայ Մուհամմադ;
14. Հաջի Նասիր Շահր-է Ղաղիմին [կնիք];
15. Խառատ Աղա Իսմայիլ [կնիք]. Աստծոյ ծառայ Իսմայիլ;
16. Նորին Գերազանցութիւն Մեշհէդի Մուհամմադ Ռեզայ Շահր-է Ղաղիմին,
[կնիք]. Աստծուն ապաւինող ծառայ Մուհամմադ Ռեզայ;
17. Բրնձավաճառ Մեշհէդի Բաղէր, [կնիք]… Մուհամմադ Բաղէր;
18. Բրնձավաճառ Մեշհէդի Մուսթովֆի [կնիք]. Աստծոյ ծառայ Մուսթովֆի;
19. Հաջի Իբրահիմի որդի Մեշհէդի Զէյնալ, [կնիք];
20. Հաջի Նասիրի որդի Հաջի Մուհամմադ Հուսէյն, [կնիք]. Աստծոյ ծառայ
Մուհամմադ Հուսէյն;
21. Բրնձավաճառ Մեշհէդի Լոթֆա'լի [կնիք]…;
22. Հաջի Այիւբի որդի նպարավաճառ Մեշհէդի Մուհամմադ Հասան, [կնիք]
23. Հաստատում եմ կողմերի երաշխաւորների կնիքներով վաւերացուած
տուեալ գումարով վաճառքի արդար համաձայնագրի իսկութիւնը։
[կնիք]. Աստծուն ապաւինող ծառայ Մուսթովֆի։

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

---

[1] Այս փաստաթուղթը գրանցուած է Չարենցի Անուան Գրականութեան Եւ Արուեստի Թանգարանի Աբովեանի Ֆոնդում որպէս վաւերագիր 174ա։

[2] *Դիւան Խաչատուր Աբովեանի, մաս I, Երեւան, ԱՐՄՖԱՆ-ի հրատ. 1940, էջ 144։*

[3] Նոյն, էջ 193։

[4] G. A. Abov, *Khachatur Abovyan – Jizn' I Tvorchestvo* (Խաչատուր Աբովեան. կեանքը եւ ստեղծագործութիւնը), Երեւան, *ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ.*, 1948, էջ 70.

[5] Խօսքը Երեւանի գաւառապետ Բլաւատսկու մասին է։

[6] Խաչատուր Աբովեան, *Երկերի Լիակատար Ժողովածու, Հտր. X*, Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1961, էջ 274։

[7] Շահր-է Ղաղիմը կամ Շահարը Երեւան քաղաքի ամենահին ու ամենամեծ թաղամասն էր, որ գրաւում էր քաղաքի հիւսիս-արեւելեան մասը (Թ. Խ. Յակոբեան, *Երեւանի Պատմութիւնը 1500-1800 թթ.*, Երեւան, Երեւանի Համալսարանի Հրատ. 1971, էջ 338)։

[8] Շիլեսազ կամ շիլաչի կոչւում էր արհեստաւորը, որ կարմիր ներկ էր պատրաստում։

[9] Շար՛ը մուսուլմանական գլխաւոր, կրօնական, հոգեւոր օրէնսդրական-դատական խորհուրդն էր, որին մասնակցում էին տուեալ վայրի բարձրաստիճան հոգեւորականները:

[10] Միղէն բանաւոր ձեւակերպումն է, որն ընթերցւում է որեւէ գործարքի կնքման ժամանակ:

[11] Մուլք - սեփականութիւն, տիրոյթ, ժառանգաբար ստացած կամ դրամով գնած ու սեփականութիւն դարձրած հող կամ այլ անշարժ կալուած:

[12] Համապատասխանում է 1845 Ապրիլի 24ին:

A DETAIL OF KHACHATUR ABOVIAN'S BIOGRAPHY

(Summary)

KRISTINE KOSTIKYAN
kkostikyan@yahoo.com

The paper highlights an unpublished Persian document referring to the life of Khachatur Abovian, the founder of modern Armenian literature and pedagogy. The document is a deed of purchase which states that Abovyan bought an estate with a house, a garden and some supplementary constructions in 1845 in the town of Yerevan, in the neighborhood of the royal school, where he taught. Notwithstanding the fact that the deed was drawn up in 1845, Abovyan held possession of the estate not before 1847, as he was not in high favor with the local Russian authorities, who prolonged the process of registration for two years. The document may shed further light on Abovian's circumstances for biographers investigating his disappearance and particularly his death.